

Tóth Olga: Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:

Tóth Olga (1999): „Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban” in: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 1999*, Pongrácz Tiborné, Tóth István György, (szerk.). Budapest: TÁRKI, Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága, Pp. 53–62.

Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban

Tóth Olga

Bevezetés

A magyar társadalomban az utóbbi években számos változást figyelhetünk meg a házassággal, a családdal kapcsolatosan. Az elmúlt évek érték- és attitűdkutatásai szerint a házasság igen magasra értékelt. A házasság fogalmához általában pozitív jelentés tapadt, a házasokat általában másoknál boldogabbnak tartották az emberek, emellett a köztudatban a szűkebb család a szolidaritás legfontosabb (ha nem éppen az egyetlen) színtere volt (Kamarás, 1995; Pongráczné, 1994; S. Molnár, 1994; Tóth, 1994a). Bizonyos jelek azonban arra utalnak, hogy a házasság általánosan pozitív megítélése változóban van. Emellett, a család, mint társadalmi intézmény számos válsággal is küzd. Egyre kevesebb a hagyományos, ideálisnak tekintett családmóddal élők aránya, hiszen csökken a házasságkötések száma; változatlanul magas arányú a válás; a csökkenő termékenység mellett egyre több gyermek születik házasságon kívül. Emellett feltehető, hogy a családi élet válsága tükröződik olyan tartósan fennálló jelenségekben is, mint az alkoholizmus, a különféle pszichiátriai betegségekben szenvedők, a veszélyeztetett gyerekek és a családon belül előforduló erőszak magas száma.

A családformák és együttélési minták átalakulási folyamata már a 80-as években elindult, az elmúlt évtizedben azonban ezek a folyamatok felgyorsultak, látványosak lettek. A magyar családok válási és termékenységi magatartása már az előző időszakokban megfelelt a nyugat-európai trendeknek, de az utóbbi évtizedben jelentős változások következtek be a házasság, az együttélés, a házasságon kívüli szülés területén is.

Családi állapot

Az 1. táblázat adatai rávilágítanak a különféle családi állapotok fontosságának változására az elmúlt 50 év során. A 15 évesnél idősebb népességben belül a nőtlenek és hajadonok aránya az 1949-es viszonylag magas értékről (30,6% a férfiak és 22,7% a nők esetében) fokozatosan csökkent a 80-as évek közepéig, amikor ismét emelkedni kezdett.

1. táblázat

Magyarország népessége családi állapot szerint 1949-1999 (adott év január 1-jén, %)

	Nőtlen	Férfiak			Összesen
		Házás a 15 éves és idősebb férfiak százalékában	Özvegy	Elvált	
1949	30,6	64,6	3,9	0,9	100,0
1980	22,0	70,8	3,5	3,7	100,0
1990	25,1	64,6	3,9	6,4	100,0
1995	29,1	60,0	3,9	7,0	100,0
1996	29,7	59,2	3,9	7,2	100,0
1997	30,4	58,4	3,9	7,4	100,0
1998	31,0	57,5	3,9	7,6	100,0
1999	31,5	56,7	3,9	7,9	100,0

	Hajadon	Nők			Összesen
		Házás a 15 éves és idősebb nők százalékában	Özvegy	Elvált	
1949	22,7	59,1	16,6	1,6	100,0
1980	13,8	64,3	16,3	5,6	100,0
1990	15,9	58,1	17,8	8,2	100,0
1995	19,2	53,7	18,1	9,0	100,0
1996	19,7	52,9	18,1	9,3	100,0
1997	20,3	52,1	18,1	9,5	100,0
1998	20,7	51,3	18,2	9,8	100,0
1999	21,2	50,5	18,2	10,1	100,0

Forrás: Klinger, 1996.; Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1999.

Napjainkban a nőtlenek aránya a férfiak esetében meghaladja, a hajadonok aránya megközelíti az 1949-es értéket (31,5, illetve 21,2%). Az özvegyek aránya a férfiak esetében 3,2% és 3,9% között ingadozott. A nők esetében 1949-ben elért egy csúcsot (16,6%) a háború hatására, majd a 70-es évek közepétől a férfiak mortalitási adatainak romlásával emelkedni kezdett. A 90-es évek közepétől tehát a 15 éves és idősebb nők közül nagyjából minden hatodik özvegy családi állapotú. Az elváltak aránya látványos emelkedést mutat a vizsgált időszak alatt. Míg 1949-ben a férfiak kevesebb, mint egy százaléka, a

nők alig több, mint egy százaléka volt elvált, ez az arány a 90-es évtized végére elérte a férfiak esetében a 7,9%-ot, a nők esetében pedig a 10,1%-ot. Az özvegy és elvált családi állapotúak arányának növekedése összefügg azzal is, hogy csökken az újraházasodások száma.

A 90-es évek végi adatok a nőtlenek és hajadonok, illetve az elvált családi állapotúak emelkedő arányával jelzik, hogy megváltozott a lakosság viszonya a házassághoz. A házasságban élők aránya az 1960 és 1980 közé eső húsz éves időtartamban kiemelkedően magas volt. A férfiak esetében ekkor tapasztalható 70% körüli és a nők esetében a 64% körüli házas arány arra utal, hogy a közvélemény szemében ezekben az évtizedekben a fiatal felnőttek számára a házasság volt a normálisnak tekintett családi állapot, illetve a különféle gazdasági előnyök és kényszerek egyaránt a házasság irányába terelték az embereket. A 90-es évtizedben viszont a házasság fokozatos népszerűség csökkenésével találkozunk.

Házasodás

A házasodási szokások változásának és ezek főbb magyarázó okainak bemutatását a következő táblázat elemzésével kezdjük.

2. táblázat

A házasságkötések főbb mutatói, 1948-1998

Év/évek átlaga	Száma	Házasságkötések		
		1000 lakosra	Ezer 15 éves és idősebb nem házas férfitra nőre	
1948-49	102 765	11,2	88,8	66,6
1970-79	97 097	9,2	80,4	61,4
1990	66 405	6,4	47,4	35,9
1996	48 930	4,8	30,1	23,3
1997	46 905	4,6	27,8*	21,6*
1998	45 500	4,5	27,0*	20,9*

Forrás: Csernákné, 1996; Történeti statisztikai idősorok, 1867-1992. I. kötet Népszerűség-népmozgalom, KSH Budapest, 1992; Demográfiai Évkönyv évfolyamai.

* Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1999 alapján számított értékek.

A házasságkötések száma napjainkra az 1948-49-es évek több mint évi 100 ezres átlagához képest kevesebb, mint a felére, 45 500-ra csökkent. A csökkenés a 70-es évekbeli relatív mennyiségi csúcshoz képest már a 80-as években megindult, de az igazán látványos esés az utóbbi években figyelhető

meg. 1998-ban például tizenegyezer-ötszázzal kevesebb házasságot kötöttek, mint 1992-ben. A csökkenés nem csak a házasságkötések abszolút számában nyilvánul meg, hiszen míg az 1948–49-es években 1000 lakosra 11,2 házasságkötés jutott, addig ez az arány 1998-ra már csak 4,5 volt. 1998-ra ezer 15 éves és idősebb nem házas férfira 27 házasság jutott (szemben a hetvenes évekbeli 80-nal), ezer 15 éves és idősebb nem házas nőre pedig a hetvenes évekbeli 61,4-hez képest csak 20,9.

A házasodásnak ez a trendje és a 90-es évek közepén tapasztalható alacsony aránya sok tényező együttes hatásával magyarázható. Ezek közül talán elsőként a házasodás időzítését kell kiemelni. A hetvenes években a nők 14–15%-a férjhezment tizennyolcadik életéve betöltése előtt, 40%-a húsz éves koráig és 80%-a huszonöt éves koráig. A nyolcvanas évektől azonban fokozatosan emelkedni kezdett az első házasság időzítésének életkora, így napjainkra tizennyolc éves kor alatt a nők 4-5%-a, húsz éves korig pedig csak 18–20%-a megy férjhez (Csernákné, 1996).

A házasodási életkor feljebb tolódása és egyáltalán a házasodás népszerűségének csökkenése összefüggésben áll a nők iskolai végzettségének emelkedésével, ezen belül is a középfokú és felsőfokú végzettséget adó iskolákba való tömeges beáramlásukkal. (Blossfeld-Jaenichen, 1990; Tóth, 1994b). Az iskolában töltött évek alatt a fiatal nő státusza nem illeszkedik a házas nő hagyományos státuszához, tehát a többség csak legmagasabb (nappali) iskolai végzettségének megszerzése után megy férjhez. A közvélemény számára is az a „normális”, ha valaki csak iskolai befejezése után lép át az életút házas szakaszába. Másrészt az iskolázottság javítja a nők munkaerőpiaci esélyeit, növeli választási lehetőségeiket és azt is lehetővé teszi, hogy adott esetben ne fogadják el a házasság hagyományos formáját.

A kilencvenes évek alacsony házasodási trendjének egy másik oka az újránházasodás helyzetének megváltozása. 1980-ban 23 506, 1990-ben 18 478 és 1999-ben 13 000 volt az újránházasodók száma. Míg az ötvenes években ezer elvált férfira 270 házasságkötés jutott, a kilencvenes évek közepére ez az arány már csak 35 volt. Az ezer elvált nőre jutó házasságkötések száma az ötvenes évekbeli 115-ről 23-ra csökkent. Ez egyrészt azt jelenti, hogy jelentősen közeledtek egymáshoz az elvált férfiak és nők újránházasodási esélyei. Míg a hatvanas évekig az elvált férfiak esélye az új házasságra a nők esélyének kétszerese volt, a kilencvenes évek közepére a két nem esélyei kiegyenlítődték. Másrészt az adatok arra utalnak, hogy az elváltak a néhány évtizeddel ezelőthöz képest kevésbé mutatnak hajlandóságot az újránházasodásra.

A házasságnak, mint preferált párkapcsolatnak visszaszorulása természetesen gazdasági tényezőkkel is összefüggésbe hozható. Empirikus adatok híján csak feltételezhetjük, hogy a rendszerváltás nyertesei között vannak olyanok, akik „megengedhetik maguknak”, hogy az egyedülálló, vagy az együttélő, de nem házasodó családi állapotot válasszák. Ok azok, akik egy keresetből is fenn tudnak tartani egy lakást és egy normálisnak tekintett életszínvonalat, ennek következtében nem szorulnak rá a házasság nyújtotta anyagi biztonságra. A nők növekvő

iskolázottsága itt is fontos szerepet játszik, hiszen közülük is egyre többen kerülnek ebbe a társadalmi rétegbe. Ez a réteg, amely kétségkívül az utóbbi évtized „terméke” igen hasonlít a nyugati országok jól kereső és hasonló családi formát választó középrétegeihez.

A házasság halasztásának, illetve esetleges egyáltalán meg nem kötésének egy másik gazdasági jellegű oka a társadalom másik végpontján, az elszegényedő rétegeknél keletkezik. A munkanélküliség a pályakezdőket az átlagosnál lényegesen magasabb arányban sújtja, így ezeknek a fiataloknak családalapítása önálló kereset nélkül a bizonytalan jövőbe tolódik.

Ezek a tények arra utalnak, hogy a fiatalok számára a házasság, mint a párkapcsolat preferált formája elvesztette kizárólagos fontosságát. Előtérbe kerültek, felnagyítódtak a házasság negatívumai. Mind a fiatalabb generáció, akik még nem voltak házasok, mind a már elváltak számára a házassággal járó elköteleződés több hátrányt, mint előnyt hordoz. Ennek jelei mutatják egy 1994-ben végzett empirikus kutatás eredményei is (Tóth, 1994a), amelynek adatai szerint a fiatalabb, iskolázottabb, városiasabb népesség az átlaghoz és a nyolcvanas évekhez képest is szkeptikusabban, kritikusabban áll a házassághoz.

Házasság nélküli együttélések

A házasság népszerűségének csökkenése összefügg azzal is, hogy a társadalomban az élettársi kapcsolat megítélése, elfogadottsága is sokat változott. A nyugat-európai országokhoz képest Magyarországon még ma is alacsony az élettársi kapcsolatok száma és aránya a tartós párkapcsolatokon belül, de különösen így volt ez az előző évtizedekben. Ez a fajta párkapcsolat hosszú ideig a társadalom alsó rétegeihez kötődött, illetve bizonyos társadalmi rétegek esetében (mint özvegyek, illetve elváltak) a közvélemény tudomásul vette ezt az együttélési formát. Az élettársi kapcsolatok számának növekedése ellen hatottak gazdasági tényezők (elsősorban a lakáshoz jutás lehetősége), jogi tényezők és nem utolsósorban a társadalom értékítélete, amely – összefüggésben a házasság magasra értékelésével – nem tartotta helyesnek a házasság nélküli együttélést. A rendszerváltás óta eltelt idő azonban gyengítette ezeknek a tényezőknek hatását, így az élettársi kapcsolat fokozatosan elfogadott párkapcsolattá válik a házasságot még nem kötött fiatalok esetében is. A Mikrocenzus adatai szerint az élettársi kapcsolatban élők száma az 1990. évi 125 ezerrel 1996-ra 180 ezerre nőtt, ami a házaspáros típusú családok 7%-át teszi ki. Különösen magas az együttélők aránya a fiatalabb korosztályokban. A 15–19 éves, párkapcsolatban élő nők közül 1994-ben minden harmadik élettársi viszonyban él (ez az arány a nők hasonló csoportjában 1980-ban 3% volt). A 20–24 éves és párkapcsolatban élő nők közül 15% él élettársi viszonyban a kilencvenes évek közepén, míg 1980-ban ez az arány mindössze 1% volt (Klinger, 1996).

Azok, akik nem élnek házasságban, illetve élettársi kapcsolatban és egyedülálló családi státuszúak, meglehetősen vegyes csoportot alkotnak. Ez a családi státusz, attól függően, hogy özvegyülés, válás vagy a házasságkötés halasztása útján jön létre, különféle társadalmi helyzetet takarhat. Az özvegység alapvetően eltér a másik két családi státusztól, hiszen nem önkéntes választás útján jön létre. 1999. január 1-jén a 15 éves és idősebb nők 18,2%-a, a férfiaknak pedig 3,9%-a volt özvegy családi állapotú. Mivel a férfiak halandósági viszonyai a nőkénel rosszabbak, az özvegy családi állapot elsősorban a nőkre jellemző. Ráadásul a férfiak halandósági mutatói folyamatosan romlanak, így a nők özvegyülési gyakorisága a hatvanas évek óta növekszik. 1998-ra ezer 15 éves és idősebb házas nőre 26,5 özvegyülés jutott, míg a hatvanas években ez az arány 12 ezrelék volt. Az özvegység a nők esetében gyakran párosul a szegénységi küszöb alá való lecsúszással. Elsősorban az idős korban megözvegyülő nők kerülnek nagy eséllyel a szegények és ezen belül is a tartósan szegények közé (Andorka–Spéder, 1997).

A házassággal szemben valóságos alternatíva a tudatosan vállalt egyedülálló státusz. Mint a házasság időzítése kapcsán már említésre került, a legfiatalabb felnőtt korosztály egy markáns csoportja halasztja házasságkötését. Többségük elsősorban anyagi okokból a szülők háztartásában marad tovább, őket a statisztika „gyerek” státuszúként veszi számba. Kisebbségük mint a rendszerváltás jól képzett és jól fizetett szakembere vagy vállalkozója önálló lakást tart fenn. Az ebbe a csoportba sorolhatók egy része a házasság nélküli együttélést választja, más részük azonban tartós partnerkapcsolat, illetve együttélés nélkül él. Ennek a rétegnek száma társadalmunkban olyan csekély, hogy a makrostatisztikai számbavételekkel nehezen kimutathatóak. Ugyanakkor társadalmi hatásuk a modellnyújtás miatt vélhetőleg nagy, mivel a tömegkommunikáció is valóságos számuknál nagyobb arányban mutatja be ezeket a házasságra, partnerkapcsolatra „időt szakítani nem tudó” fiatal szakemberek életstílusát. Az 1994-es ISSP család vizsgálatban számos jele volt annak, hogy a fiatal, magasan iskolázott, városi nők az átlagnál és még a hasonló státuszú férfiaknál is szkeptikusabban viszonyulnak a házasság intézményéhez (Tóth, 1994a). Mindez arra utal, hogy a fiatal nők egy része számára az egyedülálló családi státusz választás és nem kényszer eredménye. Az egyedülállók arányának növekedése a fiatal korosztályban azt is valószínűsíti, hogy tovább csökken a termékenység, hiszen az állandó partnerkapcsolatot nem létesítő, vagy legalábbis halasztó nők összességében kevesebb gyermeket fognak világra hozni életük során, mint a fiatalabb korban házasságra lépők, emellett az élettársi kapcsolatban élők teljes termékenysége is alacsonyabb a házasságban élőkhez képest.

A családformák, együttélési minták változásaival függ össze a házasságon kívüli születek számának növekedése. Míg a nyolcvanas években az összes gyermek kevesebb mint 10%-a született házasságon kívül, 1990-ben már 13%, 1998-ban pedig 26,4%. Különösen a fiatalon, 20 éves kor alatt anyává váló nők esetében

gyakori, hogy első gyermekük házasságon kívül születik. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a házasságon kívül világra jövő gyerekek nem „apa nélkül”, hanem élettársi kapcsolatba születnek. Az élettársi kapcsolatokban élők jelentős része éppen a gyerek születése után köt házasságot.

Válás

A mai magyar társadalom családformái és együttélési mintái között fontos helyet foglal el a válás, az elvált családi állapot.

3. táblázat

A válások főbb mutatói, 1938-1998

Év/évek	Száma	Válások	
		Ezer fennálló házasságra	Ezer házasságkötésre
1949	12 556	5,8	116,5
1970–79	25 671	8,3	265,3
1980–89	27 940	10,3	384,4
1990	24 888	9,9	374,8
1996	22 590	9,7	461,7
1997	24 992	10,9	532,8
1998	25 500	11,3	560,4

Forrás: Csernákné, 1996; Demográfiai Évkönyv évfolyamai; Történeti statisztikai idősorok, 1992.; Magyar Statisztikai Zsebkönyv (1999)

A válások száma Magyarországon a II. világháború után gyors ütemben emelkedett. Az 1949-es évben már több mint 12 ezer pár vált el és ez a szám a hetvenes évekre megduplázódott. Mint a házasságkötések számának elemzésekor láttuk, a hetvenes évek elején kiemelkedően sok házasságot kötöttek, és a válások ugyanezen évtizedben, illetve a következőben elsősorban ezeket, a fiatalon kötött házasságokat érintette. Tehát a hetvenes-nyolcvanas években egy kettősség érvényesült a családformák megítélésében, mivel egyrészt a társadalom, a közvélemény, a család elvárta, hogy a fiatalok házasságot kössenek, másrészt nem bánta, elfogadta, hogy a házasságok jelentős része válással végződött.

A válások száma a kilencvenes években az 1992–93-as években tapasztalható csökkenést leszámítva évi 24 ezer körül mozgott, az évtized végére pedig ismét emelkedve elérte a 25 500-at. Mivel ebben az időszakban a házasságkötések száma csökkent, így az 1000 házasságkötésre jutó válások aránya folyamatosan növekedve 1998-ra már elérte a 560-at. A házasságok 17–18%-a házasságkötéstől számított 10 éven belül felbomlik, ami abban is tükröződik, hogy mind a férfiak, mind a nők esetében a 20–29 évesek korosztályát érinti leginkább a válás.

Ugyanakkor egyre gyakoribb a 30 évnél idősebbek, a régebben összeházasodottak válása is. A válással végződő házasságok háromnegyed részében gyerekek is vannak, tehát a közös gyerek léte nem gátolja meg az embereket abban, hogy házasságukat felbontsák.

A válások számának emelkedése illetve tartósan magas szinten maradása összefügg azokkal a gazdasági, társadalmi és jogi változásokkal, melyek az elmúlt évtizedekben bekövetkeztek. A nők tömeges munkába állása, a társadalmi és földrajzi mobilitás, a szekularizáció, a válás jogi háttérének változtatása mind ebbe az irányba hatottak. Itt is meg kell említeni a nők iskolázottságának növekedését, ami megváltoztatja gazdasági helyzetüket, munkaerőpiaci esélyeiket, illetve formálja a tradicionális házassághoz való viszonyukat. Emellett, úgy tűnik, a rendszerváltással megindult változások egy része (tömeges munkanélküliség, társadalmi elbizonytalanodás, megélhetési nehézségek, és másik oldalról a vállalkozóvá válás, illetve a meggazdagodás lehetősége) szintén a házasságok egy részének stabilitását gyengítették.

A társadalmi-gazdasági okok mellett a válások számának magas szinten maradását a társadalom váláshoz fűződő megváltozott viszonya is erősíti. Az elmúlt évtizedek során a válás nemcsak elfogadottá vált, hanem egyúttal a leginkább ismert, leginkább preferált házassági konfliktus-megoldó stratégiává vált, mint ezt a már idézett ISSP vizsgálatok adatai alátámasztják (Tóth, 1994a). Figyelemre méltó, hogy a válásnak, mint konfliktus-megoldó stratégiának elfogadása inkább a középkorú és idősebb korosztály számára jellemző. Vizsgálatunkban minél idősebb volt a megkérdezett, annál inkább elfogadta azt az állítást, mely szerint „Általában a válás a legjobb megoldás, ha egy házaspár nem tudja megoldani a házasságban felmerülő problémákat”.

Mint láttuk, a válás által megszűnő házasságok háromnegyed részében gyerek is van. A vélemények, attitűdök a valóságos viselkedésnek megfelelően alakulnak, azaz az elromlott házasságok felbontásának ma már nem látják akadályát az emberek akkor sem, ha az gyereket is érint. Erre vonatkozó kérdésünk („Egy gyermekes családban a szülőknek akkor is együtt kellene maradniuk, ha nem jönnek jól ki egymással”) erőteljesen házasságpárti és válás ellenes attitűdöt fogalmazott meg. Ezzel az állítással inkább az alacsonyabb végzettségűek értettek egyet. Általában valamennyi iskolai végzettségi csoportban a férfiak vallották magukénak ezt a nézetet.

Ugyanakkor nem feledkezhetünk el arról, hogy a válás egyik fontos következményeképpen az elvált házastársak, illetve a válás által érintett gyerekek esélye megnő, hogy az átmeneti vagy tartós szegénységi csoportba kerüljenek (Andorka–Spéder, 1997). A társadalom többsége számára tehát továbbra is a (legalább) két kereset biztosítja a szegénység elkerülését. Ezt az emberek pontosan érzékelik is, hiszen az 1994-ben folytatott ISSP vizsgálatunk kimutatta, hogy az 1988 óta jelentősen nőtt azok száma, akik szerint a házasság legfőbb értéke az

anyagi biztonság. Az, hogy ennek ellenére nő azok száma, akik nem ezt a családi formát választják, arra utal, hogy a házasság mint intézmény válságban van a mai Magyarországon.

Összefoglalás

Jelen elemzés középpontjában a családformák és együttélési minták utóbbi évtizedekben bekövetkezett változásai álltak. Mind a demográfiai folyamatok, mind az attitűd-vizsgálatok eredményei arra utalnak, hogy Magyarországon fokozatosan átalakultak ezek megítélése, elfogadottsága. A házasság, ami tradicionálisan elterjedt és magasra értékelt együttélési forma volt, érezhetően veszített népszerűségéből. A házassági életkor kitolódását tapasztaljuk, tehát a fiatalok jelentős része az előző évtizedekhez képest halasztja házasságkötését. A fiatalok egy része így tovább marad gyerek státuszban a szülői házban, más részük viszont az élettársi viszonyt választja a házasság helyett. A házasságkötés nélküli együttélés napjainkban a fiatalok egy részének elterjedt együttélési formájává kezd válni. Az elváltak újránházasságára szintén csökkent. A férfiak átlagosan korábbi halálozása, illetve rossz halandósági viszonyai miatt a nők jelentős része kerül élete utolsó éveiben özvegy családi állapotba. Az özvegyiség, annak anyagi, lelki és társadalmi következményeivel elsősorban tehát „női” probléma. A válások száma a kilencvenes évek végére ismét növekedett, ez és a házasságkötések számának csökkenése miatt az ezer házasságkötésre jutó válások száma folyamatosan nő. A vélemények, attitűdök szintjén megfigyelhetjük a házasság egyes értékeinek, fontosságának megkérdőjelezését, az élettársi viszony és a válás elfogadottságát. Ezek a folyamatok nem napjainkban kezdődtek, hanem többségük már a nyolcvanas években. A rendszerváltás tehát nagy valószínűséggel nem kiváltója, okozója ezeknek a változásoknak, inkább csak a folyamatok erősítője, továbbvivője.

Irodalom

- Andorka Rudolf–Spéder Zsolt, 1997: Szegénység. In: Az ajtók záródnak (?!), Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok TÁRKI, BKE 1997.
- Blossfeld, H. P.–U. Jaenichen, 1990: Educational Expansion and Changes in Women's Entry into Marriage and Motherhood in FRG. EUI Working Papers, Florence
- Csernák Józsefné, 1996: Házasság és válás Magyarországon, 1870–1994. Demográfia, 1996. 2–3. szám. 108–135. l.
- Demográfiai Évkönyv évfolyamai. KSH, Budapest
- Kamarás Ferenc, 1995: Európai termékenységi és családvizsgálat Magyarországon. Demográfia, 1995. 4. szám. 309–339. l.

- Kamarás Ferenc, 1996: Születési mozgalom és termékenység. Statisztikai Szemle, 74. évf. 662–679. l.
- Klinger András, 1992: Népesedési folyamatok Magyarországon az 1980-as években. Statisztikai Szemle 1992. 4–5. 325–348. l.
- Klinger András, 1996: Magyarország népességfejlődése. Statisztikai Szemle 1996. 8-9. 629–661. l.
- Magyar Statisztikai Zsebkönyv. KSH, Budapest, 1999
- Mikrocenzus, 1996. A népesség és a lakások jellemzői. KSH, Budapest, 1996
- Pongrácz Tiborné, 1994: Változások a magyar családban. INFO-Társadalomtudomány, 1994. 30. szám
- S. Molnár Edit, 1994: Kisgyermekes szülők családi élettel kapcsolatos attitűdjei. INFO-Társadalomtudomány, 1994. 30. szám
- Tóth Olga, 1994a: A házassággal, a válással és az együttéléssel kapcsolatos attitűdök. INFO-Társadalomtudomány, 1994. 30. szám
- Olga Tóth, 1994b: Sociological and historical aspects of entry into marriage. Journal of Family History 1994, Vol. 19 No. 4. pp. 351–368
- Tóth Olga, 1997: Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban. In: Lévai Katalin-Tóth István György szerk. Szerepváltozások. TÁRKI-MüM, 1997
- Történeti statisztikai idősorok, 1867–1992. I. kötet Népesség-népmozgalom. KSH Budapest, 1992